

KNIHA SEDMÁ
**LOUTKY V NĚMECKU
A V SEVERSKÝCH ZEMÍCH**

Kapitola první

Úvod

Poslední exkurze

Jsme téměř na konci naší cesty. Projdeme Německem a severskými zeměmi a skončíme cestu Evropou, na kterou jsme se nevydali proto, abychom prozkoumali zákonitosti vesmíru (to už učinili schopnější), ale vyložili otázky z oboru estetiky a studovali na různých místech Evropy lidský sklon k bizarnosti a nevázanosti. Zaslouží si naši pozornost, protože náleží k základním lidským pudům.

Úsek, který absolvujeme na své poslední výzkumné cestě, je značně rozsáhlý. Německo a severské země a jejich rodové odlišnosti i četná intelektuální centra by si zasloužily zvláštní pozornost. Musíme však odolat svodům takové cesty. Budeme jako poutník, který už zahlédl její konec. Přidáme do kroku a nepřidáme do své mošny už nic víc. Jistě jste někdy zjara viděli v lesích a na lukách skupiny mladých botaniků. Na začátku botanického výletu utrhne zvědavá výprava i zcela nepatrnou rostlinku; pátrá všude po botanické kořisti a sbírá, co se jí namane. Není keře, stromku ani stébla trávy, nic, co by ji nepřivábilo. Když se však slunce chýlí k západu a plechová torba nesená na rameni je skoro plná, tak se družina stává vybíravější a odnáší si z nabízející se kořisti jen něco. Totéž uděláme i my: přidejme do svého košíku, který je ostatně již značně naplněn, pouze ty květy severské flóry, které jsou pro náš herbář nepostradatelné.

Ztrácejí-li po delší pouti jednotlivosti na své počáteční zajímavosti, náhradou za to se nám otevrou výstupem k cíli daleké obzory, jež přiblíží očím i duši prostor a velikost.

Záliba Němců v řezbářství

Jsou známy pravěké germánské lesy a v důsledku vlivu, kterým příroda působí na člověka, vynikali tamní obyvatelé v práci se dřevem. Nejen umělci, jejichž to bylo povoláním, nýbrž i prostí řemeslníci z Porýní prosluli dokonalostí výrobků ze dřeva. Mezi staroněmeckými typy, oživenými romanopisci naší doby, je sebevědomá postava mistra Martina nejgermánštější. Zámožný právní zástupce počestného cechu norimberských bednářů je stejně hrdý ve své dílně v kruhu svých siláckých a veselých tovaryšů jako kurfiřt mezi komořími a dvorními rady.¹ Kromě dovednosti zpracovávat dřevo vyniká teutonská rasa značnou měrou také vztahem k mechanice, jak dosvědčuje sestavení mnoha důmyslných orlojů, které zvonkohrou, astronomickými pohyby, figurami ozbrojenců, kteří odbíjejí hodiny, ožívují průčelí četných holandských, švýcarských, bavorských i jiných katedrál a věží. Tato dvojí vloha přispěla k rychlejšímu a úplnějšímu zdokonalení automatických soch, užívaných k účelům náboženským i světským, jako byly pohyblivé sošky svatých, veliké figury a loutky při slavnostech pořádaných městy.

Je tu však ještě něco dalšího: vášeň, kterou příslušníci germánských a slovanských národů vždy projevovali pro tento druh zábavy, z níž vyplývá jejich zvláštní duševní dispozice. Mohl bych ji – mimo historické doklady, jež jsem shromáždil a uvedu – odvodit z povahy některých básnických děl, jejichž oblíbenost na druhé straně Rýna předpokládá jak u autora, tak u čtenářů zálibu v kouzlech pohyblivých figur. Vzpomeňme například na Hoffmannovy povídky a uvažujme o obsahu povídky *Coppelius*. Strohý posluchač filozofie a fyziky, syn počestné maloměstské rodiny, zasnoubený s hodnou a milou přítelkyní z dětství, vzplane náhle prudkou láskou k chladné a pyšné automatické loutce-figurině. Ve Francii nebo v Anglii by byl autor Zadiga, Gullivera či Acajou použil takový fantaskní námět nejvýše pro text svých epigramů nebo jízlivých smyšlenek. V Německu však vznikl z tohoto bizarního pojetí vážný, poutavý a téměř pravděpodobný příběh. Jen při pozorném sledování zahlédneme zrnko ironie v této německé povídce; slabý odstín jemného výsměchu zaniká v jasné prostotě příběhu. Pouhou svědomitou analýzou nám autor přiblíží a současně dokáže, že téměř sdílíme závatný dojem, kterým působí na Nathanaëlovy zmatené smysly každý záchvěv této takřka živé loutky, výtvaru okultních výpočtů, kombinace dřeva s voskem i skrytých kladek a snad... ovšem, snad, několika kapek krve. I pro nás, jako pro onoho mladého studenta, je nesnadné vymanit se z úzkostného pozorování této nebezpečné krásky, jejíž jednoslabičná řeč, trhavá chůze, zpěv podobný zvuku

¹ Viz vyprávění mistra Martina v les Frères de Séraphion d'Hoffmann.

harmoniky, oko hned strnulé a vyhaslé a opět zářící elektrickým jasem, prohnutá, poněkud prkenná postava, na znamení orchestru však vláčně se přizpůsobující opojnému rytmu valčíku – to vše strhuje stále hlouběji ubohého vizionáře do propasti závratí, halucinace a smrti. Naprosto nelze přirovnat magnetickou přitažlivost, která polapí a zavede Nathanaëla na scesti vášně k poměrně pochopitelné a rozumné Pygmalionově vášni, k výtvaru jeho dláta. Nikoli, Olympii nespojuje jako Pygmalionovu Galateu s milencovým srdcem citlivé pouto mezi výtvořem a umělcem-tvůrcem. Nathanaëla naopak přímo fascinuje svůdný a dokonalý výtvar, společná práce fyzika Spallanzaniho a optika Coppola, tím, co je v něm záhadného, složitého a nevysvětlitelného. Myslím, že jen v Německu, zemi chimér, se mohla zrodit bizarní myšlenka oživit plastiku projevy skutečného života, a to způsobem tak intimním. Jsem si však též vědom nebezpečí vzniklého pro literární kritiku, pokud chce vyložit koncepci cizího umění, zvláště pak umění německého. Přesto se nezdráhám vidět v zaujetí, které svede a posléze zničí Nathanaëla, zosobněný sklon severských národů k mechanickým výtvořům a v mámivé Olympii život téměř vtělený do hmoty, umožněný společným úsilím umění a vědy. Stručně řečeno – shledávám v tomto mohutném výtvořu to, čeho bych jistě nikde nenalezl v podobě tak strhující a poetické – totiž ideální loutku.

Kapitola druhá

Nejstarší loutky v Německu a v severských zemích

Koboldi-skřítkové a Tokken-spils

Mezi pohanské obyčeje, které pozdní příchod křesťanství mohl ze severu jen stěží vymýtit, zařazují znalci německého pravěku uctívání domácích bůžků, šibalských a obvykle neviditelných koboldů-skřítků, jejichž pomoc každá rozumná hospodyně a sluha v domě vítali a jejichž zlomyslnostem se snažili bránit zařikáváním. Nejúčinnější prostředek, jak učinit z malých démonů krotké a služebné duchy, tkvěl v tom, že se v domácnostech uctívaly malované nebo ze dřeva vyřezávané podoby těchto vybájených bytostí. Tito bůžkové, kteří se vlivem křesťanství poněnáhu měnili v dobré a zlé anděly, byli též vyřezáváni ze dřeva a pod jménem koboldů (Kobolde) byli uváděni do souvislosti s dobrými i špatnými rodinnými událostmi.¹ Didaktický básník

¹ Jac. Grimm, Deutsche Mythologie, sv. 1, str. 468.

švábské školy Hugo z Trimbergu nám zobrazuje ve své cyklické básni *der Renner* (Oř) kejkliře XIII. století nesoucí figury těchto zlomyslných skřítků. „Vyňali je ze svých plášťů a tropili s nimi šprýmy, aby rozesmáli diváky.“¹ Většinou se soudilo, že tito drobní šotkové jsou v jádru čtveráci i smíškové, a svědčí o tom i úsloví: Smát se jako šotek (Kobold)², jež mělo pro nás zajímavou obměnu: Smát se jako šašek (Hampelmann)³, totiž jako Šašek loutkového divadla.⁴

Jiné staroněmecké slovo označovalo nejstarší loutky, pravděpodobně lidové loutky, bez jakýchkoli pohanských reminiscencí. V několika rukopisech z XIII., dokonce též z X. století, nalezneme slovo Tocha nebo Rocha užívané k označení loutky, též **puppa**⁵ a **mima**, **mimula**.⁶ O století později se slova Tokke-Spil neb Dokke-Spil, dosud užívaná v některých krajích Německa a znamenající hry pro loutky [pozn. překl. volněji loutkohru, či dokonce loutkové divadlo], vyskytují ve zpěvech truverů (minnesängerů) v jasném a zřejmém významu tohoto pojmu. Ve své básni o Vilému Oranžském napsal Ulrich von Thürheim zajímavé verše, připomínající Swiftovu duchaplnou strofu, kterou jsme zde již uvedli:

Der Warlde Wroude ist Tokken-Spil.⁷

Světská radost je jen loutkovou hrou.

Minnesänger jménem Sigeher, od něhož se dochovaly některé zlomky, sebrané v Manessově vydání, použil v jedné kapitole své knihy, vztahující se k roku 1253, tehdy již vžitého názvu Tokken-Spil, aby kritizoval ovlivňování říšských kurfiřtů římskou kurií:

„Volba císaře probíhala správně,“ praví básník, „dokud se volilo svobodně; nyní je to pouze dílo italských duchovních knížat, která prodávají požehnání i křest. Koruna připadne Štaufovi Konrádu a ten spolu s nimi rozhodne o osudu holandského hraběte. V této licitaci stane se Jeruzalém jen

¹ Der Renner (Frankfurt, 1349) 5064.

² Viz Deutschenfranzos, str. 274.

³ Pojednáme později o této postavě.

⁴ Abraham a Santa Clara, Reim dich, oder ich lies dich, str. 149, citováno Jakubem Grimmem, tamtéž.

⁵ Glossar, Latino-Theodiscum, vyd. Eccardi Commentar, de rebus Galiae, orientalis, sv. II, str. 999, a Glossae Florentinae, tamtéž, str. 989.

⁶ Viz slovo Tocha ve spise Glossae super vitas Patrum, vyd. B. Pezi. Thesaur, anecdot. noviss., sv. I, str. 413. Cf. Graff, Althochdeutscher Sprachschatz, sv. V, str. 364.

⁷ Wilhelm der Heilige, von Oranse, Erster Teil, vyd. u Casparsona, str. 16. Druhý díl složil Wolfram von Eschenbach.